

<https://doi.org/10.23939/shv2022.02.045>

Клим Ганкевич

ЖИТТЯ, ТВОРИ І ФІЛОСОФСЬКА СИСТЕМА БРОНІСЛАВА ТРЕНТОВСЬКОГО¹

Вельможному

Каролу Лібельту

*доктору філософії, голові Товариства приятелів наук у Познані,
учасникові Наукового товариства у Кракові і багатьох інших наукових товариств і т. д.
на знак глибокої поваги
присвячую*

Автор

I. Місце Трентовського в історії філософії

Думки про слов'янську філософію є дуже різними і суперечливими. Німці та фанатичні прихильники німецької філософії розглядають її як нездійсненну мрію, без жодної реальної основи, та вважають її нежиттєздатною. Слов'янські вчені доводять, що німецька філософія звела абсолютність розуму до найвищого рівня і тим самим до завершеності²; тому вони ставлять питання про те, чи філософія повинна перейти на новий щабель розвитку, змінитися, та пророкують слов'янській філософії світле майбутнє. Цьому може суперечити те, що слов'янська філософія досі не мала жодного впливу, в її межах не виникла жодна філософська школа та й не відома вона серед інших народів, але неупереджений дослідник помічає, що вона зайняла окрему й своєрідну нішу, дещо спонтанно, проте вона схожа на молодого орла, який випробовує власні сили. Слов'янська філософія не є школою чи відгалуженням німецької філософії, бо вона має етнічні особливості, але вона є поступом, подальшим розвитком філософських здібностей духу, який звільнився від германських народів, та згідно із духом часу почав спиратися на початки духовного життя слов'ян³.

У німців, Гегель вичерпав філософську думку; філософія реальності вичерпалася у романських народів; філософія духу, що розуміється в трьох його сутнісних проявах, а саме: думці, уяві та волі, тобто розумі, формуванні та чині – це завдання для слов'янської філософії. Ці прагнення ми побачимо в кожному слов'янському філософському творі, доки він не буде перекладений. Також це справедливо й для досить відомих слов'янських філософів: Трентовського, Лібельта, Цешковського, Кремера, Голуховського, Гануса, Чупра і Дастіча, найвидатніших чеських філософів, Рістича, Василевича, Куноджича, найвідоміших сербських філософів, які хоча й створили досить відмінні системи, мають специфічні слов'янські первні та спільні загальні принципи; і я ще повинен додати, що не кожен з них знав один одного. Вже Снядецький, Конарський і Коллонтай визнавали, що німецька філософія у нас [слов'ян. – *перекл.*] не приживеться, оскільки ми не сприйmemo мови, звичаїв і народних вірувань, специфічного спрямування волі, почуттів і думки, одним словом, всього національного характеру німців. Трентовський є творцем найновішої національної філософської школи; він зробив перший вирішальний крок у намаганні строго довести те, що його ми попередники доводили через заперечення⁴. Якщо ми б хотіли оцінити Трен-

¹ Пер. з польської А. Кадикала за виданням Hankiewicz, K. (1871). *Życie, pisma i system filozoficzny Bronisława Trentowskiego*. Stanisławów: Drukarnia J. Dankiewicza. Отримано з <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/50610/edition/51005/content>. Наукове редагування І. Карівця.

² Libelt: "Filozofia I Krytyka" tom I. str. 95.

³ Див. мою працю: "Grundz. der slav.Philos." str. 8.

⁴ Тут К. Ганкевич має на увазі, що Я. Снядецький, С. Конарський і Г. Коллонтай заперечували прийнятність німецької філософії для слов'ян через надто відмінний спосіб мислення (негативно), а Б. Трентовський продемонстрував особливість слов'янської філософії, тобто представив її як таку (позитивно). – *прим. перекл.*

товського з позиції німецької школи, то не вдалося б надати його філософії великого значення. Німці не без причини критикують його зі своєї позиції, називаючи його “зіпсованим поетом” та “поганим філософом”. Сам Трентовський усвідомлював ці суперечливі моменти і тому у передмові до своєї першої німецькомовної праці він просив, щоб її чужою мірою не міряли, бо вона є відлунням джерел польської нації. Якщо прагнемо зрозуміти його концепцію з точки зору національної школи, то ми виявимо, що перш за все ми повинні, як закономірний крок, відмовитися від озирання на німецьку філософію.

У тридцятих та сорокових роках нашого століття, коли Міцкевич та Словацький доторкнулися до чарівної сили почуттів нації, небесним натхненням налаштували свої лютні, коли вся література звільнилася від кайданів мавпування і встала на національний шлях, почалася також і філософія, наука наук, найвища вершина людських знань, добувач справжньої та непідробної національної думки. Система Трентовського є першою й своєрідною системою, хоча вона має і недоліки, а саме: вона однобока та неточна. Проте, перед дослідником слов'янської філософії вона постає як наріжний камінь спільної будівлі національної філософії, практичної і творчої філософії, філософії життя і чину.

II. Життя і праці

Броніслав Фердинанд Трентовський народився 21 січня 1808 року в Ополе, поблизу Варшави. У батьківському домі він отримав добре виховання, а у 1819 році вступив до ліцею в Лукові. Вже у ліцеї Трентовський багато читав Гомера, Платона, Аристотеля, Данте, Петрарку, Вольфа і Кузена⁵. У 1825 році Трентовський вступив до Варшавського університету, де три роки слухав курси філософії та філології, а згодом зосередився на математиці та природничих науках. Прагнення ґрунтовнішої філософської освіти спонукало його вирушити до Берліну, де протягом перших півроку він слухав виклад філософії Гегеля, а другу – провів у Парижі, де у Сорбонні був слухачем лекцій з філософії, які читав Кузен, лекцій Гізо⁶ з історії, лекцій Вільмена⁷ з літератури та лекцій інших відомих професорів. У 1829 році Трентовський став

⁵ Кузен Віктор (1792–1867) – французький філософ, на ідеї якого найбільш помітний вплив філософії Декарта і Канта. – прим. перекл.

⁶ Франсуа П'єр Гійом Гізо (1787–1874) – французький державний діяч, дипломат, історик. – прим. перекл.

⁷ Вільмен Абель-Франсуа (1790–1870) – французький письменник і державний діяч, критик та історик літератури. – прим. перекл.

професором класичних мов та історії у Щецинській гімназії. 1830 року під час революції Трентовський прибув до 1-го полку уланів, а згодом зайняв посаду офіцера 7-го полку уланів під час битви під Серпцем і Грохувом⁸. 3 листопада 1831 року Трентовський з корпусом Рибінського залишає територію країни і рушає до Крелевця (Królewiec)⁹, де стає студентом філософського факультету. Згодом, прусський уряд заборонив приймати до університету польських емігрантів. Відтак Трентовський покидає Крелевець і у 1832 році вирушає до Гайдельбергу де у тамтешньому університеті відвідує лекції з філософії професорів кантівської та гегелівської шкіл¹⁰. У 1833 році він переїжджає жити до Фрайбурга, а у 1836 році отримує ступінь доктора філософії в тамтешньому університеті. Для того, щоб влаштувати особисте життя, а також для того, щоб вирішити проблему із хлібом насущним, Трентовський намагався отримати місцеве громадянство, яке йому, за короткий період часу, надали. 22 лютого 1838 року у Фрайбургу він одружився на доньці одного із містян. У 1837 році Трентовський опублікував першу зі своїх німецькомовних праць “Підстава універсальної філософії” (“*Grundlage der universellen Philosophie*”). Ця праця стала такою популярною у Німеччині, що йому дають посаду приват-доцента філософії в університеті Фрайбурга. У 1836 з метою габілітації він написав латиною книгу “Про вічне життя” (“*De vita hominis aeterna*”). У 1840 році Трентовський опублікував другу працю німецькою мовою “Попередні дослідження науки про природу” (“*Vorstudien zur Wissenschaft der Natur*”). У дописах польських журналів йому докоряли, що

⁸ Найкривавіша битва Польського повстання, яка відбулася 25 лютого 1831 р. – прим. перекл.

⁹ Królewiec – це польська назва міста Кьонігсберг (після II-ї Світової війни належало СРСР і було перейменоване у Калінінград, зараз належить до складу РФ), оскільки тоді воно було у складі Прусії, то йдеться про те, що Б. Трентовський змушений покинути Польщу, яка належала до складу Російської імперії та виїхати закордон. – прим. перекл.

¹⁰ Для уточнення я повинен спростувати деякі кричущі анахронізми, які допущені в 1-му нотатнику “Mrówki” 1870 року. Там на сторінці 6 читаємо: “У 1832 році Трентовський прибув до Гайдельбергу де він отримав можливість слухати лекції Канта, Якобі, Фіхте, Шеллінга...”. Кант був професором у Кьонігсберзі до 1797 року, де 12 лютого 1804 року помер. Якобі ніколи не був професором і помер у 1819 році, займаючи посаду голови Мюнхенської академії наук. Фіхте був професором в Єні, Ерлангені, а згодом в Берліні, де 28 січня 1814 року помер. Лише один Шеллінг ще був живий у 1832 році, але тоді він був професором філософії та головою академії наук у Мюнхені. – прим. Ганкевича

він пише німецькою, а не польською мовою. Міцкевич звертав його увагу на те, наскільки філософічною є польська мова. Поради та зауваження принесли плоди. Трентовський почав писати також польською мовою, зокрема у 1842 році побачили світ його “Розважання”¹¹. Це велика праця, яка має педагогічний характер і ґрунтується на принципах психології та політики. Наступного року він опублікував працю “Відношення філософії до кібернетики” або теорію врядування з позиції його філософії, а у 1844 році побачила світ його друга важлива праця “Мислення” (“*Myślini*”). У 1845 році побачили світ його праця “Політичні фрагменти” (“*Urywki polityczne*”), а 1846 року – праці “Демонізм” (“*Demonomania*”) та “Візерунок народної душі” (“*Wizerunek duszy narodowej*”). У 1848 року Трентовський опублікував працю “Перед політичною бурею” (“*Przedburza polityczna*”), а в 1860 році – працю “Три поради щодо моїх прагнень та зусиль” (“*Trzy skazówki dążeń i usiłowań moich*”). Найважливіші праці Трентовського, а саме: “Пантеон людського знання” (“*Panteon wiedzy ludzkiej*”), розділ Філософської енциклопедії і “Божиця” (“*Bożycza*”) ще не були опубліковані. Трентовський представив свої окремі ідеї у публікаціях в численних періодичних виданнях, таких як “Рік”, “Опінкун”, “Бджілка”, “Щоденник Варшавський” та інших. Коли з’явилися ці перші публікації Трентовського, то молодь дуже зачитувалася ними; він став ніби оракулом для цілого покоління. Проте, ця прекрасна епоха, в якій йому випало бути письменником, не тривала довго, а на схилку віку, він уже не мав такого впливу на душі людей. Помер Трентовський у Фрайбургу, 16 липня 1869 року.

III. Філософська система

Основна засада. Бог. Людина. Трентовський притримувався думки, що справжньої філософії ще немає, оскільки людство створило два протилежні світи: реальний та ідеальний, тобто світ матерії і світ духу, речі й думки. Першому світу надавали перевагу, кажучи загально, романські народи, а другому – германські. Обидва ці світи є однобокими, тому вони не містять істину. Новий європейський дух та нову еру можуть породити лише молоді слов’янські народи,

¹¹ Польська назва праці “*Chowanna*”, яку українською можна перекласти як “Чування”. Пояснення цього слова можемо знайти у релігійній літературі, де воно має кілька значень: бути чуйним, розважати, роздумувати над важливістю життя з Богом, над своїм спасінням, над важливістю святості життя. Зважаючи на зміст праці Трентовського, й був обраний варіант перекладу її назви. – прим. перекл.

бо згадані вище два народи вже здійснили своє призначення та принесли користь людству. Самим провидінням слов’янам визначено здійснити об’єднання цих протилежностей та здобуття сутнісної, справжньої філософії.

Істина відображається в людині як у живому дзеркалі; перш за все, людина дивиться на сутність, потім на форму і нарешті на їхню єдність. Це зумовлює поділ філософії на:

- сутнісну філософію;
- формальну філософію;
- сутнісно-формальну філософію.

Такими є поділ та найлогічніша структура будь-якої філософії.

Ad I) Філософія є роздумами істини про власний онтологічний початок, власну сутність. Цей тип філософії поділяється на реальну, ідеальну та предметну, що, своєю чергою, також породжує три сутнісні філософії:

- а) філософію природи, в якій істина розглядається як “в собі” (*An sich*);
- б) філософію духу, в якій істина розглядається як “для когось” (*Bei sich*);
- γ) філософію явищ, в якій істина розглядається як “для себе” (*Fur sich*). Ця філософія є для людини найважливішою та найцікавішою.

Ad II) Формальна філософія є роздумами істини про естетичний початок, тобто про свою форму. Вона, своєю чергою, поділяється на позитивну, негативну та лімітативну. Тому її поділяють на три частини:

- а) Філософію мови або універсальну граматику;
- б) Філософію мислення або логіку;
- γ) Філософію слова і думки або предметної форми, тобто математику та естетику.

Ad III) Сутнісно-формальна філософія є одночасно роздумами істини про власну сутність та форму, тобто вона є філософією філософії. Її завдання полягає у вивченні джерел людського пізнання, у вивченні усіх шляхів істини, яких варто дотримуватися, перед тим як вони приведуть нас до властивого пізнання й переконання. Вона є феноменологією істини, яка тотожна феноменології духу Гегеля, та є одночасно теософією, антропософією і софією. Відтак маємо триадичну структуру:

- а) емпіричну філософію або критику досвіду;
- б) метафізичну філософію або критику розуму;
- γ) філософію, яка поєднує метафізичне та емпіричне, або є тією справжньою філософією.

І ця остання починається там, де попередні дві виконали свої місії. Слов’янські народи повинні її

розвинути. Моя система, каже автор, зв'язує в собі не тільки об'єктивно-суб'єктивне філософів природи з об'єктивно-суб'єктивним Гегеля, а також поєднує емпірику з метафізикою, і завдяки цьому вона досягає єдності (Conjektivität).

Трентовський відкриває перед нами третій світ, божественний світ, який насправді існує, дійсно справжній, чудовий, незалежний, безсумнівний, багатий як на початки філософії, так і на системи філософії, що розвинулися у майбутньому. Бог є очільником, сама божественність присутня у світі та в людині, нове вічне ядро й осердя реальності та ідеальності – це дійсно справжня реальність, це і є той третій божественний світ. Ні чуття, яке сприймає лише природу чи зовнішній світ, ні розум, який збагає дух чи внутрішній світ, не здатні пізнати цей справжній світ. Тільки думка, око Боже в нас для Бога на небі та всієї божественності в світі, початок і святе джерело чуттів і розуму, може споглядати трансцендентальну, позасвітлову, надземну єдність двоїстості, тобто самість (jaźń). Самість є божеством, яке створене Богом; вона безпосередньо походить від Бога, є втіленою у тлінну природу людини, є тим, що Бог вдихнув у людину, тим, що греки називали δαίμων¹², тим, що Святе Письмо називає образом і подобою Бога. Самість як наша божественність безпосередньо пізнає себе безсмертною, вільною й доброю сутністю. Людська самість жадає любові, чесноти, істини та краси. Хто позбувся власної самості, подиху Божого в собі, хто зрікся самого себе, той перестав бути людиною; така людина є мертвою в біблійному сенсі. Прототип людської самості перебуває в самому Бозі, адже Він є також самістю, але самістю предвічною, яка є першопричиною та абсолютном, яка нічим не обмежена і тому є всемогутньою, є творцем природи та людини. Самість Бога відрізняється від самості людини тим, що перша є творцем, а друга – творінням; Бог створив сам цей Всесвіт; людська самість, на певному етапі, повинна була стати частиною цього створеного

¹² Тут маємо одруківку або помилкове написання грецького слова, адже К. Ганкевич пише про вживане греками поняття δαίμων (даймон), а подане у тексті слово δαίμων не існує у грецькій мові. У греків δαίμων могло використовуватися як синонім до θεός (теос), але зазвичай воно позначало щось нижче, ніж θεός. Відомим є також твердження Сократа про його власний δαίμων, який нібито застерігає його від необдуманих вчинків. У цьому тексті К. Ганкевич вживає поняття δαίμων саме в цьому “сократівському” значенні, яке стало традиційним для західної думки, хоча у середньовіччі більш вживаним стає поняття genius (дух, геній), відомий як de genio Socratis. У цьому контексті зрозуміло, що К. Ганкевич, як можливо й Б. Трентовський, розуміють δαίμων як Imago Dei (образ Божий). – прим. перекл.

Всесвіту. Самість Бога присутня у Його створеному світі, а самість людини знаходиться в чужому та орендованому домі. Бог нічим не обмежений, а тому є безумовно абсолютним добром; натомість людська самість наділена обмеженою окремішністю, є недосконалою та схильною до зла. В Бозі, в людині і в кожній речі цілісність є триєдністю (або трійцею). Ця триєдність (трійця) з погляду зовнішньої єдності¹³ є реальністю, ідеальністю та божественністю, а з погляду внутрішньої єдності¹⁴ вона є передсвітом, світом і потойбічним світом. Передсвіт є оприсутненою сферою понять, світ є оприсутненою сферою буття, а потойбічний світ – це оприсутнена сфера ідей. Бог – це особа жива і свідома, в Трійці єдина. Бог може проявляти себе через матерію, дух і самість. Пізнання Бога можливе через співставлення власної самості зі самістю Бога. Пізнання Бога є простішим, ніж пізнання природи, духа і світу, адже Бог – це єдність, яка схожа на єдність людської самості. Істина, правда і знання переливаються від Бога людині, а від людини – Богу. Трентовський вважає, що християнство є найкращою релігією, і навіть ототожнює з ним свою філософію.

Природа. Природа – це велика книга, яку Бог одразу написав, і яку людина має читати протягом усієї об'явленої вічності. Людина як квітка всього одкровення мусить також містити в собі й природний елемент; його слід шукати в сутності людини. Сутністю людини, як ми зазначали раніше, є: тіло, душа і самість. У цій сутності людини наявний живий елемент природи. Сутність Бога і сутність людини як окремо, так і в свої єдності, тотожні і лише позірно відрізняються. Щодо моментів абсолютної тотожності цих двох сутностей, то вона має своїм джерелом безпосередність та певність людського пізнання. Отже, початком природи є прояв божественного в матерії; з цього початку впливає остаточна мета природи, а нею є людська самість в аспекті її тілесності. Окрім цього, початок природи містить початок, який її пізнає, а саме: усвідомлену думку. Зі щойно зазначеного початку природи впливає її перше значення. Природа, як така, є тим, чим є початок, тобто існуванням Бога в Його матеріальному прояві.

Природа як творіння Бога, який є найвищим розумом, повинна ґрунтуватися на певних принципах

¹³ Przyosobowość (пол.), німецькою Nebeneinandersein – це термін філософії духу Г. Гегеля. Він означає “зовнішню єдність форм духу”. Англійський переклад цього терміна – “exterior togetherness”. Найкращим українським відповідником може бути термін “зовнішня єдність”. – прим. наук. ред.

¹⁴ Posobowość (пол.), нім. Auseinandersein – це також термін філософії духу Г. Гегеля. Він означає “внутрішню єдність форм духу”. – прим. наук. ред.

розумності. Ці принципи називають категоріями; їх є сім: протяжність, перетворення, єдність, розмаїтість, доцільність, впорядкованість, множинність. Всі категорії природи мають значення тільки для природного елемента, тобто для конкретного та одиничного. Проте вони не мають жодного значення для божественного елемента, бо він є універсальною цілісністю, так само як Кантівська категорія “речі-в-собі”. Універсальна єдність не є ані протяжною, ані змінною, і в цьому полягає основна відмінність між природою і Богом. Бог є універсальною єдністю як такою, а природа є універсальною єдністю як кількість, притомність, одним словом як множинність. Бог є системою всіх систем, органічною, вічною повнотою; природа ж – лише нескінченною рапсодією.

Категорії – це не сили природи, а лише кодекс, завдяки якому Всемогутній Бог створив світ. Потрібно пізнати закони розвитку, канони природи, які забезпечують безперервний процес народження природи. Як категорії природи виникли з поступового аналізу¹⁵ природного елемента, так і канони природи виникли зі синтезу категорій природи з природного початку. Цей природний початок зливається в одне ціле з усіма категоріями природи і тому створює первинну протяжність, первинний канон природи, тобто стає причиною еволюції як такої. Злиття природного початку з усіма категоріями під час перетворення називається інволюцією. Коли природний початок поєднується з усіма категоріями, у мить їхнього роз’єднання, створюючи об’єднання обох вище згаданих згаданих канонів, – то це називається проволюцією. Природний початок, поєднуючись з усіма категоріями природи на основі розмаїтості, створює четвертий канон – різнорідність, на основі впорядкованості п’ятий канон – однорідність; на основі множинності шостий канон – аналогію. Нарешті, коли він зливається з усіма категоріями природи на основі множинності, виникає не лише сьомий канон, який поєднує всі решта, а й природа як така. Тому природа поділяється на: а) первинну природу, яка містить в собі еволюцію на основі різнорідності та є природою позитивною у значенні своєї загальності; б) неорганічну природу, яка поєднує еволюцію з однорідністю і є негативною природою; с) органічну природу, яка поєднує проволюцію з аналогією.

Етика і педагогіка. Трентовський не створив жодної окремої системи моральної філософії, але він розглядає етику як наслідок його загальної системи.

¹⁵ К. Ганкевич розуміє аналіз як “поділ складного на прості частини” (грец. Αναλυσις), а синтез, відповідно, як “поєднання простих частин в одне ціле” (грец. Σύνθεσις). – прим. перекл.

Тому в різних творах він час від часу розвиває свою етичну концепцію. Добро є божественністю в нас, даним від Бога та є Його подобою. Зло радше не є протилежністю до добра, так само як ідеальність не є протилежністю реальності, або навпаки, тьма – світла, холод – тепла, а воно є запереченням добра. Бог є безумовно та абсолютно добрим, а безумовне та абсолютно зло не існує. Троїстість, тобто відносна різниця, абсолютна єдність і філософська різно-єдність, в яку обидві добровільно поєднуються, відіграє тут також найважливішу роль. Ні емпіричне добро, тобто корисність, ні метафізичне добро, тобто справедливість, не становлять сутнісного добра, лише їхнє поєднання уможливило його. Тому головним педагогічним правилом для виховання дітей є не лише орієнтація на добро чи справедливість, а й найстрогіше виконання обов’язку, який підказує їм свідомість у формі сумління, через яку проявляє себе божественність. Емпірія формує тільки реальність, абстрактні роздуми – ідеальність: правдива педагогіка бачить тільки божественність, тому її потрібно плекати в дитині, бо людина є божественною *in potentia*, а педагог має зробити її *in actu*. Педагог повинен розвивати не тільки реальність та ідеальність, але також і дійсність. Виховувати дійсність¹⁶ потрібно через виховання чуттів, уявлення, пам’яті і розуму; розвиваючи ідеальність, потрібно пам’ятати про душу, мудрість та мислення; виховуючи дійсність, потрібно зважати на самість. Самість не є німецьким Я (Ich), яке означає індивідуальний дух, так званий суб’єкт, в основі особистості.

Мислення (логіка). Трентовський, який завжди поєднує старе з новим, поєднує аристотелівську логіку з гегелівською логікою. Аналітика містить в собі науку про істину, знання і пізнання. Фундаментальним і вихідним принципом для нього було слово “Я є”. З нього Трентовський виводив три головні істини: сутне (Бога), існування (світ) і сутньо-істне¹⁷ (людину), а потім три принципи всіх принципів, тобто відносну відмінність, безумовну єдність та філософську різно-рідність. Істина – це ствердження, знання – це заперечення, а пізнання – це поєднання попередніх двох. Знання – це доконана переконаність в істинності, в ньому істина пізнає сама себе; у пізнанні істина,

¹⁶ Ймовірно в оригінальному тексті помилка, оскільки вживається польське слово *rzeczywistość*, яке можна перекласти як реальність або дійсність, але описується те, що називається у термінології Б. Трентовського *realność*. Це припущення також підтверджується тим, що нижче по тексту вже йдеться про *rzeczywistość* і вже тут наявна відповідність. – прим. перекл.

¹⁷ Істне (староукр.) – це те, що існує фізично, є реальним. – прим. наук. ред.

як і знання, оприявнюється тимчасово й швидкоплинно через людське мовлення. Знання означає процес відкриття істини як в нас, так і поза нами. Цього досягаємо завдяки силі тіла, душі і самості, через поєднання перших двох чинників. Істина і знання є сутністю небесного Бога, сутністю всього Його творіння, зокрема й найдосконалішого – людини. У Бозі вони об'єднуються і стають дієвими як знання, в людині вони також поєднуються і розкривають себе як пізнання. Знання в Бозі і людське пізнання – це одне й теж, бо пізнання – це прояв образу Божого в людині. Діалектика або формальна логіка – це вміння форми духу чи мислення, яке складається з поняття, судження та умовиводу. Відповідно до трьох основних властивостей, дух розділяє ці первинні елементи мислення на розумові, інтелектуальні та мисленеві. Систематика чи методична логіка – це наука вивчення фонетичних систем. Таке вивчення можливе завдяки судженню та логічному поділу понять. Згодом він розробляє науки про метод і доведення; тут важливу роль відіграють аналогія та індукція. Нарешті, він пояснює, чим є вміння і система, яким вимогам вони мають відповідати. Таким чином, систематизуючи своє розуміння логіки, Трентовський доводить її до завершеного вигляду.

IV. Оцінка

Система Трентовського постає перед нами як гармонійне ціле. Головна ідея його системи – це узгодження реалізму з ідеалізмом. Хоча у давніших системах між цими двома напрямками не було аж надто великої прірви, але завжди перевага надавалася одному із них. Трентовський поєднує ці протиріччя і

в такий спосіб утворена цілість є його філософією. З цього випливає достатньо ґрунтовна концепція. Щоб її можна було реалізувати, у його концепції найважливіше значення мають поняття чуття, розум і мислення; тіло, душа та самість; відносна відмінність, абсолютна єдність та філософська різно-рідність. Систему Трентовського можна назвати суб'єктивним універсалізмом і це тому, що він розуміє самість *à la* Фіхте, тобто, що вона є мірою будь-якого можливого пізнання. Тому це можна виправдати апіорі; чи об'єктивно воно так є і наскільки відповідає це принципам загальності й необхідності, можна було б дізнатися тільки за умови подальшого розвитку цієї системи. Трентовський здійснив великий крок у справі випробування окремішності духу, бо він довів, що тільки в єдності форми і структури, матерії та духу, полягає істина та дійсність. Бо таким є Бог як істина всіх істин і джерело всієї дійсності, який проявляє їх. Характерною ознакою його системи є зниження рівня розуму, а саме: з рівня абсолютності до рівня однобічності; він також зрівняв чуттєвий і духовний світи. Тим не менш, уява духу, настільки ж суб'єктивна, як і безумовна, тобто усвідомлення плодів чистого розуму¹⁸. Усі ці особливості впливають зі слов'янського способу мислення автора. Заслуги Трентовського для польської філософії мають непересічну значущість, оскільки він пробудив більший інтерес до неї, зробив свій внесок у формування її структури та створив філософську термінологію. Трентовський проявив значну оригінальність та сміливість поглядів, навіть якщо порівнювати їх з найсміливішими філософськими фантазмагоріями. Він говорив мовою сповненої сили і запалу. Багатослівність, деяка еклектичність, зайва гонитва за поетичністю слова – все це можна вважати недоліками його доробку.

¹⁸ Ганкевич звертається до поняття “чистий розум”, щоб встановити ідейну пов'язаність концепції Б. Трентовського і Канта, рівноцінність вживаних ними понять. Для пояснення зачитуємо І. Канта: “Вони (трансцендентальні ідеї) не вигадані свавільно, а надані природою самого розуму і тому необхідно мають відношення до всього вживання розсудку” [Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. с. 229. Київ: Юніверс]. – прим. перекл.